

1. J A Z Y K

1.1. Jazyk jako jedna z forem komunikace

Aby se jakýkoli organismus udržel na živu, je pro něj nezbytná nejen výměna látek, nýbrž i výměna informací o světě, který jej obklopuje. Pro každý vývojový stupeň organického života je pak příznačný jistý systém přenosu informací (komunikační systém), který svou aložitostí a výkonností odpovídá složitosti daného typu organismu a náročnosti jeho přízrůsobení se prostředí. Na tomto systému závisí veškeré kontakty organismu s prostředím a do značné míry i jeho schopnost v tomto prostředí přežít. Zdá se, že pro vznik člověka byly rozhodující vedle jistých fyzických organických změn právě změny v systému přenosu informace. Velký mozek, život ve společenských dluhách a ve srovnání s ostatními živočišnými druhy i neobyčejně dlouhá dětství umožnily člověkově, aby se každý jedinec učil od mnoha lidských jedinců. Tyto přirozené předpoklady se mohly ve větší míře uplatnit ovšem až poté, co si člověk vypracoval účinný systém přenosu informací mezi mnoha jedinci téže generace i různých generací. Takovým systémem tzv. multipareh-tálního učení, s jehož pomocí se každý lidský jedinec učí a může učit zkušenostem od mnoha jiných jedinců, stal se jazyk.

Tento vývojový proces podpořil člověk sám, a to zcela jedinečným způsobem: vytvořil si později ještě pomocný svérázný systém ukládání informací mimo lidské tělo (extrakorporální ukládání informací) - psaní. Ukládání zásob potravy je u živočichů jev dost běžný, jediný člověk má však k dispozici nezávislé prostředky kódového charakteru, s jejichž pomocí si vytváří zásoby informací.

Schopnost vytvářet účinné komunikační systémy mají různé živočichové - hmyz (např. včely a mravenci) i vyšší savci (např. kytovci a primáti) - u člověka však ta okolnost, že si vytvořil kódový záznam zkušenosti, aby ji mohl předávat ko-

mukoli, kdo se obeznámil s jeho kodem, dala podnět ke zcela nové fázi ve vývoji druhu Homo sapiens a postavila ho na zcela zvláštní místo mezi ostatními organismy naší země.

Nezapomínejme však, že jazyk je člověkoví pouze jedním z možných prostředků přenosu informace a že může používat, a skutečně také používá i jiných forem přenosu. Jistou zkušenost může tedy člověk sdělit jinému člověku také jinak než jazyko-ě. Především má možnost jistou zkušenost druhému přímo ukázat. Takové prezentování originální zkušenosti přímou cestou smyslového poznání se říká ostenzí (z lat. ostendē "ukazují něco"). Chci-li například dítě naučit, jak se zavazují boty nebo přivádí knoflík, udělám nejlépe, když mu to prostě ukáži prakticky, třeba i beze slov. Chci-li například cizince seznámit s naším městem, udělám nejlépe, když ho městem provedu a ukáži mu je; nijak přitom nemusí vědit, neznám-li cizinec jazyk. Ostenzivně se však dá zkušenost předávat jen v omezené míře, a to jde-li o zkušenost přitomnou nebo zpřítomnitelnou, o zkušenost konkrétní a smysly dostupnou. Pro předávání informací o věcech nepřítomných, abstraktních, smysly nedostupných se ostenzivní cesta přenosu informace nehodí. Proto si člověk i někteří jiní živočišné vytvářejí systémy sdělování, které spočívají nikoli v prezentaci, nýbrž v representaci, zastupování originálu zastupnými prostředky (modely), aby mohli účinně komunikovat. Komunikační (u lat. comunicātiō "sdělování", "sdílení") se rozumí záměrný přenos informace s pomocí nějakého ustáleného signalizačního systému. Otenze je mezní formou komunikace, popřípadě stojí ještě před mezi komunikování v uvedeném slova smyslu. Neostenzivní komunikační systémy můžeme rozdělit na neznakové a znakové, znakové pak na neязыkové a jazykové.

Funguje-li něco jako representace (zastupný model) něčeho jiného, říkáme, že funguje jako znak (lat. signum, něm. Zeichen). Proces, v němž něco funguje jako znak, se nazývá semióza (z řec. semiōsis "označování"). Tento proces má několik dimenzí:

- 1) to, co působí jako znak - znakové vehikulum (z lat. vehiculum "vozidlo", "dopravní prostředek");

- 2) to, k čemu se znak vztahuje - designát (z lat. designō "označuji") neboli semiotický obsah (z lat. significō "naznačuji");

- 3a) tobo, pro nějž je vehikulum známem - intenzivní obsah (z lat. interpres "vykladač");
- 3b) ten účinek na nějakého interpreta, díky němuž je přelůžné vehikulum pro tohoto interpreta známem - aktuelní obsah (z lat. interpres "vykladač", vysvětlují).

Semióza je tedy zprostředkované brání zřetelě nějakému něčemu něčemu jiného. Důležitou vlastností znaku pak je, že je nějakým nějak interpretovatelný, nebo zjednodušeněji řečeno, že má pro interpreta význam (v nejpovšednějším smyslu tohoto slova).

K jednotlivým dimenzím semiózy bude třeba připojit několik vysvětlujících poznámek.

Ad 1) Znakový vehikulum může být jen to, co je smyslově dobře rozlišitelné od jiného; mohou to tedy být materiální předměty, jejich vlastnosti, vztahy mezi předměty nebo vlastnostmi a konkrétní děje. Prostým příkladem jsou různobarevné žarovky na dopravních semaforech; barva jejich světla je snadno rozlišitelná od barev ostatních žarovek semaforu. Znakovým vehikulem jazykových znaků jsou kombinace zvuků uchošně rozlišitelných a produkovaných lidskými mluvidly, popřípadě zřetelně opticky diferencovatelné grafické znaky a jejich kombinace.

Ad 2) Pokud to, k čemu se znak vztahuje, skutečně existuje v aktuálním světě, je to denotát (z lat. denotō "ukazují na něco"). Denotát (signifikát) je pak vlastně soubor podmínek reálných, se kterými je splňuje. Je denotátem znaku. Signifikační podmínky tedy vymezují třídu objektů, denotáty jsou členy této třídy. Třída může být i prázdná, neboť znak má sice vždy alespoň potenciálně nějaký signifikát, ale nemusí označovat žádný skutečný denotát (arrov. např. jazykové znaky jako "kentaury", "mofská panna", "jednorohce", "Atlantis"). Signifikátem avšak dopravního semaforu je u červené "stůj", u zelené "volno", u